

KUML 1981

KUML 19 81

ÅRBOG FOR
JYSK ARKÆOLOGISK SELSKAB

With Summaries in English

I kommission hos Gyldendalske Boghandel,
Nordisk Forlag, København 1982

OMSLAG: Kvindefigurer fra vikingetid

Redaktion: Poul Kjærum
Tilrettelæggelse og omslag: Flemming Bau
Tryk: Special-Trykkeriet Viborg a-s

Skrift: Baskerville 11 pkt.
Papir: Stora G-point 120 gr.

Copyright 1982 by Jysk Arkæologisk Selskab

ISBN 87-00-53781-0
ISSN 0454-6245

INDHOLD/CONTENTS

<i>Ole Thamdrup</i> : »...og gjorde disse mindesmærker...«	7
»...and made these monuments...«	11
<i>Flemming Bau</i> : Seler og slæb i vikingetid. Birka's kvindedragt i nyt lys	13
Straps and Trains in the Viking Age: Birka's Female Costume in a New Light ..	40
<i>Jørgen Ilkjær og Jørn Lønstrup</i> : Runefundene fra Illerup ådal. En arkæologisk vurdering af vore ældste indskrifter	49
The Runes from Illerup River Valley	62
<i>Erik Moltke og Marie Stoklund</i> : Runeindskrifterne fra Illerup mose	67
The Runic Inscriptions from Illerup River Valley	77
<i>Lotte Hedeager og Kristian Kristiansen</i> : Bendstrup – en fyrstegrav fra den romerske jernalder, dens sociale og historiske miljø	81
Bendstrup – a Princely Grave from the Early Roman Iron Age: Its Social and Historical Context	150
<i>Christian Fischer</i> : En romersk glasskål med jagtmotiv. Fra en yngre romersk jernaldergrav	165
A Roman Glass Bowl Engraved with a Hunting Motif from a Late Roman Iron Age Grave	177
<i>Lise Bender Jørgensen</i> : Et tekstilfragment fra Dalagergårdgraven	183
A Textile Fragment from the Dalagergård Grave	185
<i>Jørgen Lund</i> : Toftinghuset. Om rekonstruktion af et jernalderhus	187
On the Reconstruction of an Iron Age House	203
<i>Ingrid Falktoft Andersen</i> : Tre midtjyske enkeltgravshøje	207
Three Battle-Axe Mounds from central Jutland	220
<i>Grethe Jørgensen</i> : Korn fra Sarup. Med nogle bemærkninger om agerbruget i yngre stenalder i Danmark	221
Cereals from Sarup. With some Remarks on Plant Husbandry in Neolithic Denmark	230

»... og gjorde disse mindesmærker ...«

Af Ole Thamdrup

Runeindskrifternes »kuml« har været genstand for megen opmærksomhed blandt både arkæologer og runologer med filologisk baggrund, idet der har været tradition for at tolke »kuml« som mindesmærke(r).

Blandt arkæologer synes det almindeligt at tillægge runestenenes »kuml« en bred betydning som mindesmærke(r), således at ordet fra sted til sted kan stå for forskellige former for konkrete mindesmærke(r).

Denne tolkning af ordet stemmer imidlertid ikke overens med de redegørelser, der i nyere tid foreligger fra filologisk side.

Karl Martin Nielsen har i dette og andre tidsskrifter (1), især ved hjælp af sproglige argumenter, forsøgt at give en mere præcis tolkning af ordet. Han mener, at »kuml« i singularis står for runesten – og i pluralis for runesten plus andre indskriftløse sten. Denne mere snævre tolkning udelukker altså en række mindesmærker, blandt andet (grav)høje.

Med denne artikel er det hensigten at argumentere for, at arkæologernes tolkning af ordet »kuml« som mindesmærke(r) i bred forstand også ud fra et sprogligt synspunkt er at foretrække.

Ordet »kuml« er hyppigt forekommende i danske og svenske runeindskrifter, – fra Norge kendes kun et enkelt eksempel. Selve ordet »kuml« har samme form i singularis og i pluralis; men det kan afgøres, at ordet i de fleste tilfælde står i pluralis, hvilket fremgår af det demonstrative pronomen »þausi« eller »þusi« (disse).

Grundbetydningen af »kuml« kan bestemmes som »tegn/mærke« (2), og det ville derfor være nærliggende at opfatte »kuml« som synonymt med runetegn. Dette kan dog ikke bekræftes:

For det første står »kuml« i de fleste tilfælde som objekt for verbet »gørwa« (gøre). Hvor der er tale om runer, hedder det udtrykkeligt »riste« eller »hugge«, og det forekommer aldrig, at nogen har ristet eller hugget »kuml«. Meget betegnende hedder det på Glavendrup-stenen »... Alles sønner gjorde disse kuml ..., men Sote ristede disse runer«. Ligeledes på Haddeby-stenen 4: »Asfrid ... gjorde disse kuml ... Gorm ristede runerne.« (3)

For det andet viser den om end mindre hyppige anvendelse af »kuml« som objekt for verbet »resa« (rejse), at muligheden for at opfatte »kuml« og runetegn som identiske ikke kan opretholdes.

For det tredje vil betydningen singularis »kuml« = en rune ikke give mening ved tolkningen af indskrifterne.

Af ovennævnte grunde forekommer det ikke rimeligt at tolke pluralis »kuml« som runetegn. Dette må også gælde i Virringstenens Thorspåkaldelse: »Thor vie disse kuml«, selvom to andre danske runeindskrifter har »Thor vie disse runer«. (4)

En anden mulighed er, at »kuml« sættes i forbindelse med mindesmærke(r), – men hvilke(t) mindesmærke(r)?

At ordet »kuml« i runeindskrifterne kan forbindes med en (grav)høj udelukkes som nævnt af Karl Martin Nielsen, der med rette imødegår den ældre opfattelse – P. G. Thorsen og Ludvig F. A. Wimmer –, at »kuml« først og fremmest anvendes som betegnelse for en gravhøj.

Herefter understreger Karl Martin Nielsen, at et ord ved at sættes i pluralis ikke kan komme til at betyde både det, singularisformen betegner, og noget andet. Det vil her sige, at singularisformen »kuml« = gravhøj ikke kan blive til to forskellige mindesmærker i pluralis: Gravhøj og runesten.

Denne sproglige grundregel skal der ikke rokkes ved; men det ser dog noget anderledes ud, hvis man går ud fra grundbetydningen »tegn/mærke«, der er af mere ubestemt karakter end en gravhøj, der er noget konkret. Man bør her tage i betragtning, at et begreb i singularis godt kan blive til pluralis bestående af forskellige konkrete ting. Da begrebet »tegn/mærke« kan stå for forskellige former for »tegn/mærker« – f.eks. en sten, en gravhøj o.s.v. –, synes der ikke at være nogen sproglige vanskeligheder i, at »kuml« i pluralis kan komme til at betegne forskellige former for »tegn/mærker« – f.eks. en sten og en høj o.s.v. Med andre ord er der i princippet ikke noget til hinder for, at »kuml«, ud fra sin grundbetydning »tegn/mærke«, i pluralis kan stå for en runesten plus noget andet – f.eks. flere rejste sten, en (grav)høj o.s.v.

For at fastlægge betydningen af »kuml« i runeindskrifterne er det naturligt at se på de verber, der i indskrifterne er knyttet til objektet »kuml«.

I de fleste tilfælde står »kuml« som objekt for verbet »gørwa« (gøre); men det forekommer også i forbindelse med verberne »resa« (rejse) og »sætia« (sætte), der i vid udstrækning kendes fra rejserformlen »NN rejste/satte denne/disse sten.«

Anvendelsen af verberne »rejse« og »sætte« bliver for Karl Martin Nielsen et vægtigt argument for, at »kuml« i pluralis betegner rejste sten (5).

Umiddelbart forekommer denne slutning rimelig; men verberne »gøre« og »rejse/sætte« udgør ikke semantiske paralleller. Verberne »rejse« og »sætte« kan uden vanskelighed anvendes om et mindesmærke bestående af sten; hvorimod verbet »gøre« betydningsmæssigt er mere omfattende,

således at det i givet fald også kan bruges i forbindelse med et eller flere mindesmærker, hvori en eller flere høje indgår. (Se nedenfor).

Den hyppige anvendelse af verbet »gøre« viser ifølge Karl Martin Nielsen, at »kuml« (altså her = flere rejste sten) i samtiden er blevet opfattet som en helhed, d.v.s. ét mindesmærke. Dette argument svækkes imidlertid af, at der som nævnt i langt de fleste tilfælde står »kuml þausi« (disse kuml). Hvis man havde ønsket at fremhæve helheden i mindesmærket, ville det dog være naturligt at riste »karþi kuml þitsi« (gjorde dette mindesmærke).

Endvidere er det bemærkelsesværdigt, at verbet »gøre« som regel anvendes i de få eksisterende indskrifter, hvor »høgR« (høj) står som objekt (6).

Trykgevælde-stenen er interessant:

»Ragnhild, Ulvs søster, satte denne sten og gjorde denne høj efter – og denne skibssætning (skæiþ) – sin mand Gunulv, en »glammende« mand, søn af Nærve. Få bliver nu født bedre end han. – Han skal vorde en »ræte«, som »ælder« (d.e. skader, ødelægger) denne sten eller drager den herfra.« (7) Her hedder det altså at »sætte« en sten og »gøre« en høj.

Illustrerende er også den svenske Harby-sten, hvis indskrift lyder:

»Illuge lod rejse stenen og gøre højen efter Bjørn sin broder« (8). Altså »rejse« en (eller flere) sten og »gøre« en høj.

Som meget påfaldende paralleller hertil findes en række indskrifter, hvor rejserformlen lyder: »... satte/rejste denne/disse sten ... gjorde dette/disse kuml ...« (9) Hvorfor hedder det i disse tilfælde ikke »... satte/rejste dette/disse kuml ...«, – i stedet for det anvendte »gjorde kuml«? Det er muligt, at runeristeren har villet variere sin sprogbrug; men det er også muligt, at verbet gøre er valgt, fordi »sætte« og »rejse« betydningsmæssigt ikke var velegnet i den konkrete sammenhæng.

Derfor er det rimeligt at konkludere: Verberne »resa« og »sætia« anvendes når »kuml« betegner sten; hvorimod brugen af »gørwa« synes mere hensigtsmæssig, når der eventuelt har været tale om andre mindesmærker, f.eks. en høj.

Særlig interessant er indskriften på Gunderup-stenen 1: »Toke rejste disse stene (denne sten) og gjorde disse kuml efter sin »måg« (stedfader) Abe (Ebbe), en velbyrdig thegn og (efter) sin moder Tove. De ligger begge i denne høj. – Abe (Ebbe) »undte« Toke sit gods efter sig (indsatte ham som arving).« (10).

Denne indskrift åbner for en række forslag til, hvad dens »kuml« består af: Såfremt Toke rejste én sten, er det absolut tænkeligt, at »kuml« betegner andre indskriftløse sten. Hvis derimod Toke rejste »disse stene«, da synes det lidt mærkeligt, at »kuml« blot skulle være en gentagelse. At den i indskriften nævnte høj er indbefattet i »kuml« kan ikke bevises; men hvis dette ikke er tilfældet, kunne man måske forvente, at Toke havde gjort opmærksom på, at han havde gjort høj efter Abe og sin moder Tove. (11).

Hvordan stemmer den indskriftsmæssige tolkning af »kuml« som mindesmærke(r) overens med de arkæologiske fundforhold?

Der findes flere eksempler på, at runesten står i forbindelse med andre indskriftløse sten, – en stensætning f.eks. af skibsform. På dansk område er særlig monumenterne ved Bække og Glavendrup velkendte. Derimod er det en relativ sjælden foreteelse, at runesten er placeret ved samtidige (grav)høje.

Ét sted pådrager sig særlig opmærksomhed, når det gælder om at bestemme betydningen af »kuml« ud fra en arkæologisk synsvinkel.

Indskrifterne på de to runesten i Jelling indeholder begge ordet »kuml«: »Gorm konge gjorde disse »kubl« efter sin kone Tyre, Danmarks »bot« (pryd).«

»Harald konge bød gøre disse »kubl« efter Gorm sin fader og Tyre sin moder, den Harald som for sig vandt Danmark al og Norge og gjorde danerne kristne.«

Hvis man akcepterer Karl Martin Niensens tolkning af ordet »kuml«, betyder det, at der til hver af de to runesten skulle høre indskriftløse sten, som der bekendt findes mange af i Jelling. De store bautasten, som gennem tiderne er blevet fundet på og ved kirkegården, står i dag opstillet som et spidsvinklet anlæg udgående fra sydhøjen, – et resultat af Ejnar Dyggves teori om et trekantvi. Hvor luftig denne teori er, er der adskillige gange gjort rede for, – snarere synes der i Jelling at være tale om en monumental skibssætning, som er en kendt gravform i vikingetiden.

Anlægget i Jelling er uhyre kompliceret: Der er ingen absolutte dateringer at forholde sig til, – ligesom der er overordentlig store vanskeligheder ved at opstille en relativ kronologi for monumenternes indbyrdes sammenhæng. Det eneste sikre er: 1) Gorms runesten er ældre end Harald-stenen, og 2) sydhøjen er yngre end den store stensætning; – men hvor meget yngre kan ikke afgøres (12).

Fundforholdene er komplicerede, og det er i dag ikke muligt med sikkerhed at pege på arkæologiske fund som vidnesbyrd om, at der i Jelling skulle have eksisteret to stensætninger – en til hver af de to runesten. En teoretisk mulighed er, at den stensætning, som Ejnar Dyggve fandt spor af under sydhøjen, kan knyttes sammen med den lille runesten, d.v.s., at »kuml« i dette tilfælde står for runesten plus indskriftløse sten. Men hvad betyder da »kuml« på Harald-stenen? Da der som omtalt ikke er fundet sikre spor af andre stensætninger i Jelling, har Karl Martin Nielsen måttet ty til den løsning, at »kuml« på den store runesten er en kopiering af ordlyden på den lille runesten. (13) Med denne forklaring antager Karl Martin Nielsen altså, at Harald-stenens »kuml« betegner runesten plus den allerede opførte stensætning.

Som støtte herfor fremfører Karl Martin Nielsen som paralleller to runeindskrifter, hvor der er tale om sekundære inskriptioner med angivel-

se af henholdsvis nye »kuml« og en ny »sten«. Det drejer sig om den svenske Sparlösa-sten og den norske Alstad-sten. (14)

Disse to indskrifter kan imidlertid ikke regnes for egentlige paralleller, fordi der her er tale om sekundære inskriptioner på samme sten – og altså ikke på en anden.

Fra et arkæologisk synspunkt bliver det altså meget vanskeligt at komme uden om de to Jelling-høje i forbindelse med runestenens »kuml«.

Der eksisterer dog også den mulighed, at den første kirke i Jelling, som er blevet påvist ved de seneste udgravninger under ledelse af Knud J. Krogh, kan sættes i forbindelse med Harald-stenens »kuml«. En kirke kan bygges til minde om afdøde, og vi ved fra flere svenske runeindskrifter, at »kuml« forekommer i kristen kontekst.

Ad arkæologisk vej kan det ofte være vanskeligt at knytte konkrete mindesmærker til runestenenes »kuml«; men der er intet ved selve runeindskrifterne, der strider imod en bred tolkning af ordet »kuml« som mindesmærke(r). Derfor taler både ordets grundbetydning »tegn/mærke« og de verber, som i runeindskrifterne anvendes i forbindelse med objektet »kuml«.

Sprogligt set er der altså intet til hinder for, at pluralis »kuml« kan betyde andet eller mere end rejste sten, hvilket således kan indgå i arkæologernes teoretiske overvejelser vedrørende forskellige monumenters indbyrdes sammenhæng.

SUMMARY

“...and made these monuments...”

Traditionally “kuml” in runic inscriptions is interpreted broadly as monument(s). However, the Danish philologist Karl Martin Nielsen believes that “kuml” in the plural means runestone plus other erected stones without inscription. Consequently this interpretation excludes a number of other monuments, for instance (grave)mounds.

“kuml” occurs frequently in Danish and Swedish runic inscriptions. The word “kuml” itself is identical in the singular and in the plural. Most often the word is found in the plural, which appears from the demonstrative pronoun “þausi” or “þusi” (these).

The basic meaning of “kuml” can be determined as “sign/token”, and it would, therefore, be natural to interpret “kuml” as synonymous with runes. However, this cannot be confirmed.

The conception “sign/token” can have the meaning of various forms of concrete “signs/-tokens”, such as a stone, a (grave)mound, etc. So as a matter of principle nothing prevents

“kuml” in the plural from standing for various forms of “signs/tokens”, – such as a stone and a (grave)mound, etc.

In most cases “kuml” stands as an object of the verb “gørwa” (to do), but it also occurs in connexion with the verbs “resa” (to raise) and “sætia” (to set), which to a great extent is known from the phrase “NN raised /set this/these stone(s)”. However, the use of these verbs does not support the interpretation of “kuml” in the plural standing for stones only, because “to do” and “to raise/to set” do not constitute semantic parallels. The verb “to do” has a more comprehensive sense. Thus it can also – if so – be used in connexion with monuments, in which a (grave)mound forms a part.

We know of several examples of runestones in connexion with other erected stones, but on the other hand it is relatively rare to find a runestone placed in close connexion with contemporary (grave)mounds. On the two runestones at Jelling both inscriptions include the word “kuml”, but to-day it is only possible to point out one stone-setting. Therefore, it is difficult not to include the two Jellingmounds. Possibly the oldest church at Jelling can also be classed with “kuml”, because in a number of Swedish runic inscriptions “kuml” occurs in a Christian context.

Ole Thamdrup
København

NOTER

- 1) Karl Martin Nielsen: »Runestenenes kuml« Danske Studier 1941, p. 33-49; »Kuml« Kuml 1953 p. 7-14 (Århus 1953); »Jelling Problems. A Discussion.« *Mediaeval Scandinavia* 7, p. 156 ff. (Odense 1974).
I Erik Moltkes nye rune bog »Runerne i Danmark og deres oprindelse« (1978) oversættes »kuml« med »dødeminde«, – uden at der gives nogen sproglig forklaring herpå.
- 2) Se Karl Martin Nielsen 1941 p. 42 note 1.
- 3) DR (= Danmarks Runeindskrifter) nr. 209 og 4.
- 4) En sammenligning af de tre runeindskrifter – Virring-stenen (DR 110), Glavendrup-stenen (DR 209) og S. Kirkeby-stenen (DR 220) – taler efter Nils-Gustaf Stahres mening for, at »Kuml« på Virring-stenen betyder runer. Nils-Gustaf Stahre: »Stångskäret, Kåksna och Kummelberget« (Lund 1952), p. 225.
- 5) Karl Martin Nielsen 1953 p. 11.
- 6) Bække-stenen 1 (DR 29), Horne-stenen (DR 34), Tryggevældestenen (DR 230) samt de to svenske Harby-stenen og Brobysten (Sveriges Runeindskrifter bd. VI, Uppland I, nr. U 269 og U 135). På to andre svenske runesten hedder det dog henholdsvis, at højen er »opført« og »... opkastede jeg en høj ...« (Södermanlands Runinskrifter nr. Sö 47 og Sö 176).
- 7) DR 230.
- 8) Efter Sveriges Runinskrifter bd. VI, Uppland I nr. U 269. Således også på U 135.
- 9) Se: DR 143, 209, – Sö 296, 46, 88 samt DR 110, der dog i stedet for »kuml« har »minder«.
- 10) Der er uenighed om tolkningen af runerne, – hvorvidt der er tale om én sten (d.v.s. runestenen) eller om flere sten(e) (d.v.s. en stensætning). Se DR sp. 179-181.
- 11) Stahre finder det rimeligst her at oversætte »kuml« med runer. (Stahre p. 225 note 24). Det synes dog af ovennævnte grunde ikke sandsynligt, – »kuml« er ikke det samme som runer.
- 12) Ved udgravningen af sydhøjen fandtes lavdannelser på de tildækkede bautasten. Ifølge lichenologiske undersøgelser af bladlavet kunne det fastslås, at bautastenen havde stået i fri luft mindst 20-30 år. I den nyere litteratur om Jelling er disse forhold blevet fremført som et fast »naturvidenskabeligt« holdepunkt for, at sydhøjen skulle være 20-30 år yngre end stensætningen, hvilket harmonerer smukt med gisninger om kong Gorms og kong Haralds dødsår. Lavbevoksningen afgiver imidlertid ikke nogen sikkerhed for, at sydhøjen nødvendigvis er 20-30 år yngre end stensætningen, fordi stenene selvfølgelig kunne have lavdannelser inden de blev anbragt i stensætningen.
- 13) Karl Martin Nielsen 1974 p. 171.
- 14) *ibid.*